

Mette-Marie Møller Svendsen & Kristoffer Friis Bøgh:

90-årsfødselsdagen

– jysk dialektforskning i Århus fra 1932 og til i dag

1. Indledning

Matthias Moth, ophavsmanden til Moths Ordbog fra omkring år 1700 (tilgængelig via www.mothsordbog.dk), blev i 1698 advaret af biskop Henrik Gerner mod at tage dialektord med i sin ordbog, da indsamling og redaktion deraf “er ej én mands Gerning, men mere vanskelig end man tror, i Særdeles om alle Dialekter skulde tilsættes ... thi det vilde blive et meget stort Opus” (citeret efter Rasmussen 2002: 15). Efter 90 år med materialeindsamling og redaktion af Jysk Ordbog (herefter JO; tilgængelig via www.jyskordbog.dk) må det konstateres, at Gerner havde ret: Indsamling og redaktion af en dialektordbog er et omfattende projekt, der har krævet, og fortsat kræver, en stor fælles indsats. Mange led indgår i processen med at skabe en historisk dokumentationsordbog over de jyske dialekter, og JO kunne aldrig være blevet til uden de mange meddelere, indsamlere, frivillige, IT-personale og redaktører, som har været en del af ordbogen siden Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning tilblivelse i Århus i 1932. I dag har instituttet skiftet status til forskningscenter under Afdeling for Nordiske Studier og Oplevelsesøkonomi på Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet, og navn til Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, opkaldt efter ordbogens grundlægger, professor i nordiske sprog Peter Skautrup (1896-1982).

I denne artikel vil vi kort redegøre for den historiske baggrund for dialektforskningen i Århus, og vi laver nogle nedslag i forhold til JO på nettet, digitalisering af Peter Skautrup Centrets samlinger og centrets aktiviteter ved siden af ordbogsarbejdet. Desuden tager vi et kort kig på fremtiden for dialektforskningen i Århus.

2. Historisk baggrund, kort fortalt

Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning blev oprettet den 19. december 1932 på initiativ af Skautrup. Instituttet var drevet af eksterne midler frem til 1973, hvor det (nu også formelt set) kom under Aarhus Universitet. Formålet fra starten var at udarbejde en samlet ordbog over de jyske dialekter, som kunne afløse H.F. Feilbergs imponerende, men langt fra fuldt ud dækkende enmandsværk *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1886 ff.). Skautrups tilgang til dialektforskning var præget af, hvad der kan kaldes en ”red-hvad-reddes-kan-attitude” (jf. Hansen 2011: 300). Samme holdning findes hos Feilberg, som med følgende ord i indledningen til sin ordbog kalder til handling for dokumentation af dialekterne:

Under det i andre lande optagne arbejde [med] at indsamle og bearbejde folkemålene, har vi i Danmark stået langt tilbage både for Norge og Sverige. Skal der gøres noget, er det ganske vist på tide, da den uniformerende kulturstrømning, der efterhånden trænger ind i de inderste og ensomste kroge, arbejder på, til fordel for rigssproget, mere og mere at udslette sprogarternes ejendommeligheder. (Feilberg 1886-1893:III)

Opgaven var ikke let; man skal huske på, som professor og mangeårig medarbejder på JO Kristian Ringgaard skrev i sin nekrolog over Skautrup mange år senere, at ”[e]n dialektordbog [hverken er] en ensproget eller en tosproget ordbog, men en mangesproget” (1982: 23). Arbejdet er tilsvarende omfattende og mangefacetteret; alligevel tog Skautrup opgaven på sig med stort gåpåmod, og han var den rette mand for den, og i det hele taget for at opbygge et dialektforskningsmiljø i Århus. Skautrup var docent i dansk fra 1928-1934, senere professor i nordiske sprog på Aarhus Universitet fra 1934-1966, og desuden rektor for universitetet fra 1953-1955.

Skautrup var en enormt produktiv forsker, og så havde han en i særklasse dyb forståelse for det materiale, han arbejdede med. Med museumsforstander H.P. Hansen som medredaktør udsendte han første gang allerede i 1932 tidsskriftet *Sprog og Kultur*. Tidsskriftets navn illustrerer, at det for Skautrup altid var centralt at se på sammenhængen

mellem sproget og den kultur, sproget er en spejling af. Over de næste 46 år udkom *Sprog og Kultur* i 27 bind. Det blev efterfulgt af *Ord & Sag*, som udkom første gang i 1981 (jf. Rasmussen 2002: 4). Den tætte forbindelse mellem sprog og kultur kom også til udtryk i fx Skautrups afhandling og prisopgave i nordisk filologi, *Et Hardsyssemål* (1927-1930, 1979), som var en emneopdelt fremstilling af det dialektale ordforråd på Holstebro-egnen, hvor Skautrup selv var fra. Ringgaard karakteriserede dette værk med følgende ord:

Under gennemlæsningen forbløffes man over, hvordan Skautrup på én gang ser dialekten indefra, véd, hvor vid horisonten er, kender følelser, meninger og anskuelser, kender det daglige arbejde, kender sorg og glæde og højtidsstunder og dog samtidig er i stand til at stille sig udenfor og ovenover og beskrive det alt sammen med videnskabsmandens rolige overblik. (Ringgaard 1982: 22)

Skautrup havde desuden erfaring som redaktør på ODS (Ordbog over det danske Sprog; www.ordnet.dk/ods), som han bragte med sig ind i arbejdet på JO (jf. Hansen 2011, 2020).

Skautrup fik hurtigt etableret gode kontakter over store dele af Jylland, og allerede i 1932 modtog instituttet de første optegnelser (Rasmussen 2002: 5). Over de næste årtier indsamlede og bearbejdede Skautrup og hans studerende og kolleger et væld af forskellige typer materiale: optegnelser og lydoptagelser indsamlet i felten, spørgelistebesvarelser fra et stort netværk af meddelere samt større enkeltoptegnelser (senere kaldet ”punktoptegnelser”) af eksterne bidragsydere med sprogvidenskabelig baggrund. Dertil kom excerperinger af en stor mængde eksisterende stof: ældre utrykte samlinger, dialektbeskrivelser, topografiske beskrivelser, lokalhistoriske årbøger, faglitteratur, skønlitteratur af jyske forfattere, skønlitteratur skrevet på jysk dialekt etc. (Hansen 2011: 310).

I dag består JO’s seddelsamling af ca. 3,1 millioner ordbogssedler med excerpter af forskellige typer skrift- og talesproglige kilder, som giver et unikt indblik i den jyske landbobefolknings kultur- og samfundsforhold i perioden ca. 1850-1920. Det omfangsrige, heterogene materiale er grundlaget for redaktionen af JO, og generelt for dele af forskningen på Peter Skautrup Centret (jf. Hansen 2020).

3. Nedslag: Da ordbogen blev digital

JO's publiceringshistorie afspejler projektets alder: De første prøvehæfter af ordbogen udkom i årene 1970-1979, og dermed var afsnit *A-ankel* færdigredigeret og trykt. Men i 1980'erne blev det tydeligt for redaktionen, at JO ville blive for omfattende til at skulle udkomme i et fysisk format i stil med ODS (jf. Rasmussen 2002: 10). Som mangeårig JO-leder og redaktør Ove Rasmussen skriver, så kostede trykningen simpelthen en formue: ”Trykningen af hæfte 4 (64 sider) kostede godt 83.000 kr. [i 1979], jf. at månedslønnen for en videnskabelig medarbejder var ca. 8.000 kr.” (2002: 10). 83.000 kr. i 1979 svarer rundt regnet til 315.000 kr. i 2022. Og på det tidspunkt, i 1980'erne, gav det nogle problemer, for hvordan så alternativet til det fysiske bogformat ud?

Året 1987 blev et vendepunkt: Redaktionen skiftede skrivemaskinerne (og hvad man nu ellers brugte i det daglige arbejde) ud med computere og gik dermed digitalt. Redaktionen gik i gang med at bruge et tekstbehandlingsprogram, som gjorde det muligt at overføre arbejdet til en database, og i 1990'erne blev det nærliggende for redaktionen at overveje en udgivelse på internettet, som flere og flere fik adgang til. En udgivelse på nettet ville give mange nye muligheder for ordbogen, bl.a. linkning mellem artikler, løbende opdateringer og ubegrænset plads til visning af de mange farvelagte udbredelses- og udtalekort (jf. Rasmussen 2002: 13 f.).

I 2000 kom JO online i en udgave udviklet af IT-firmaet UNI·C. Den nye online-tilstedeværelse resulterede i en del ret forskelligartede henvendelser:

På det sidste er der [...] nogle, der benytter os som rigssprogs-, sted-, navne- eller fremmedordbog – formentlig fordi vi dukker op som et af de første tilbud, når man i søgemaskinerne på nettet indtaster ”ordbog”. Undertiden kan vi svare, at *okay* allerede optræder i dansk fra starten af 1900-tallet, eller at *Ausiait* er det grønlandske navn for Egedesminde, men i reglen må vi henvise til gode kolleger i Dansk Sprognævn, Afdeling for Navneforskning mv. (Sørensen 2003: 3)

I 2010'erne fik redaktionen stabled et samarbejde med IT-firmaet iLEX på benene, som står for både det redigeringsværktøj og den hjemmeside, som brugerne møder i 2022. XML-formatet er alsidigt og anvendeligt, og sikkerheden ved at bruge et standardformat er god. Der er dog mange forskellige sider af IT-arbejdet, som skal holdes ved lige, og hjemmesider er notorisk berygtede for hurtigt at afsløre deres alder i forhold til udseende og funktionalitet. Derfor har redaktionen et håb om at få opdateret dele af hjemmesiden inden for de kommende år, bl.a. i forhold til søgefunktionalitet og layout, så JO kommer til at kunne det samme i forhold til det tekniske, som de onlineordbøger, brugerne er fortrolige med i forvejen.¹

4. Nedslag: Digitalisering af kildemateriale

JO trækker på flere store samlinger af dialektmateriale, som er hjemmehørende på Peter Skautrup Centret, nemlig spørgelistesamlingen, båndsamlingen og seddelsamlingen. De bør alle eksistere i et digitalt format, men arbejdet hen imod sådan en fremtidssikring er ikke lige nem, og derfor er digitaliseringsprocessen ikke lige langt for de tre samlinger. I dette afsnit præsenterer vi kort de forskellige samlinger og gør status for arbejdet hen imod den digitale form.

4.1 Båndsamlingen

Som følgende citat fra Torben Arboe viser, så er lydoptagelser af dialekttalende en værdifuld ressource:

En fintmærkende lydskrift kan ikke gengive det talte helt præcist – eller sikre at de detaljer kommer med, som senere viser sig at være vigtige. Man kan heller ikke med kuglepen på papir følge et naturligt taletempo. Båndoptagelsen derimod registrerer det hele, og man kan afspille det igen og igen, indtil man har fået rigtig fat på netop de lydlige, leksikalske eller syntaktiske fænomener, der skal undersøges i den givne sammenhæng. (Arboe 1981: 11)

Et omfattende båndoptagelsesprojekt, der skulle dække dialekter i hele Danmark, løb i årene 1971-1976, se figur 1. Optagelserne skete i samarbejde med kollegerne fra Institut for Dansk Dialektforskning på Københavns Universitet. Derefter fortsatte optagelserne et stykke tid

endnu. Resultatet fra de mange års arbejde er, at Peter Skautrup Centrets båndsamling består af over 1.000 optagelser lavet i årene 1960-1990.

Figur 1. På billedet ses tv-tilrettelægger Thomas Mikaelson (tv.), en meddeler og dialekt-forsker Niels Åge Nielsen (th.). Kilde: Peter Skautrup Centret.

Båndoptagelserne blev overført til CD'er i 1990'erne for at sikre optagelsernes overlevelse, og samlingen opbevares i dag i digitalt format af Det Kgl. Bibliotek, Århus. Optagelserne bliver i disse år brugt til forskellige undersøgelser af fonologiske træk i de jyske dialekter, se fx Yonatan Goldshteins & Rasmus Puggaards artikel i *Ord & Sag* 39 (2019).

4.2 Spørgelisterne

Spørgelisteprojektet varede i ikke mindre end 65 år. Det blev startet i 1949 af Niels Åge Nielsen i form af ”Avissspørgelisten”, se figur 2. Her blev læserne præsenteret for en række spørgsmål om dialektale betegnelser, og læserne blev opfordret til at sende svarene direkte til professor Peter Skautrup. Og det gjorde de så, i stort antal! Svarene ankom både i formelle breve, på bagsiden af postkort mv. (Lyshøj 2014:14).

Af de meddelere som besvarede den første spørgeliste, var der mange, som havde mod på at besvare flere, og dermed var kimen til

spørgelisteprojektet lagt. Spørgelistesamlingen består af besvarelser af 135 almindelige spørgelister, 36 regionale lister samt 19 særlister, og informationsmængden fra samlingen skønnes at svare til ca. 2/3 af den i seddelsamlingen. Spørgelistens funktion er at give ”et oversigtsbillede over sproglige fænomeneres udbredelse i dialekterne (ca. 1870-1940), mht. både glosevalg, udtale, betydning og anvendelse” (Lyshøj 2014: 17). I dag er størstedelen af spørgelisternes informationer samlet i en database, og software bruges til at lave udbredelseskort via udtræk fra databasen, som bruges i redaktørernes daglige arbejde. Arbejdet med at få den sidste del af spørgelisternes informationer indtastet i databasen er fortsat i gang.

Aarhus-Professor samler paa jyske Dialekt-Ord
UDSENDER SPØRGEListER

INSTITUTET for Jydsk Sprogbrug, Meddelelse bedes antage og Kulturforskning, hvis Lærer er Professor P. Skautrup, Aarhus Universitet, har indledet et omfattende Arbejde for at samle jyske Dialekter. I den Forbindelse har Institutet udsendt en pørgeliste Nr. 1, hvori man søger Oplysning om de jyske Bæverarter for følgende:

1. Hvad kaldtes Gaardens Reboelsinger (Bisk, Bøding, Indboer)?
2. Kaldte man (Kjører, Kobus, røhus, Fæhus, Fæstid)?
3. Heisteralden (Siald).
4. Pøden i Høenske (Bik, Høenske, Hjøld).
5. Hvad kaldtes Faaret, naar det viste Gang har Lam (Glimmer, Ungar, Lammehaar)?
6. Hvad kaldtes Vædderen (Vædder, Bøse, Bøsevædder)?
7. Kærreret Vædder (Bøse, Gjøld, egder).
8. Hulam (Aalam, Glimmerlam).
9. Halvkærreret (Høst (Højsting), sømnik, Halvkødt, Urhønt, Halv, Høyling, Vædder).
10. Avdråk (Andrækker, Drøge).
11. Høveden kaldte (kaldede) man sin Heste, Føl (Fylle, Løf), Køer og Kalve (Gjort Paar (Mækket) om, Gæster, Sin, Hunde, Kætte, Hønger, Høns (Høns, Pøtte, Tøppe), Hønger, Ender (Røp, Wok, Brink, Biske, Høllig, Gæst).

Dialektgeografisk Kort
 Ordene i Parentes er til Hjælp eventuelt Meddelelse. Man ønsker nøjagtigt oplyst, i hvilket Ordene Ordene bliver eller blev

Professoren oplyser, at Materialet skal bruges til Udbredelse af dialektgeografiske Kort. Man ved, at de enkelte Ord har meget forskellige Udbredelses-Områder i Jylland, og vil gerne have disse nøjagtigt kortlagt. Desuden vil Institutet søge at finde Grunden til Forskellene i Ordbrugen, og endelig skal det sproghistoriske Problem klarlægges: Hvorfor stammer Ordene?
 Adressen er Professor P. Skautrup, Aarhus Universitet.

Magi paa

ARHUS TEATERS »dejlille 11. 12. holder i Aften for anden Gang i Sæsonen til Premiére og har sat et Stykke med Verderyn paa Plakaten. Stykket, der opføres, er det eneste Puffstykke G. K. Chestertons Fantasiiske Komædie i tre Akter »Magi, skrevet i 1913 og begrundet som et Mesterstykke fra Puffstykkeens Haand Det er et Fantastisk og mirakuløst Virkelighed i Virkeligheden. Spørgsmålet, datter problem en Præst, Sigvald Larsson, som repræsenterer for Tolmen, en Løse, Karl Støggens

Figur 2. Den første avisspørgeliste fra 1949, hvor læserne blev opfordret til at sende svarene direkte til professor Skautrup.

4.3 Seddelsamlingen

JO's seddelsamling består af cirka 3,1 millioner sedler. Sedlernes indhold spænder bredt og består bl.a. af excerperter fra arkivmateriale, historisk kildemateriale fra årbøger, punktundersøgelser med detaljerede beskrivelser af de enkelte dialekter mv. Samlingen er sårbar på grund af sin fysiske form, og en digitalisering af samlingen er et naturligt skridt at tage for at fremtidssikre materialet. I vinteren 2021 søsatte vi derfor et pilotprojekt med digitalisering af JO's seddelsamling i samarbejde med Center for Humanities Computing

Aarhus (CHCAA). I projektet blev 56.000 sedler indscannet, hvilket svarer til 2 % af seddelsamlingen, og undervejs blev en række af leddene i processen diskuteret og justeret, fx hvordan forskelligt seddelmateriale skulle håndteres, og hvordan softwaren brugt i projektet bedst kunne imødekomme indscannerens behov.

Peter Skautrup Centrets redaktion arbejder i øjeblikket hen imod en opskalering af pilotprojektet, så hele seddelsamlingen kan blive digitaliseret. Hvis opskaleringen bliver en realitet, så resulterer det i en række store fordele for både fagfolk og alment interesserede, bl.a. nem onlineadgang til materialet med gode søgemuligheder, som supplerer JO's indhold på flere parametre.

5. Nedslag: Centrets formidlingsaktiviteter

JO er ”en enestående samling af regionalt kulturstof, der fortjener at blive lagt frem for forskning og offentlighed – systematiseret og tolket, som det sker i ordbogen” (Sørensen 2010: 3). For redaktionen har rollen som formidlere altid fyldt betydeligt i arbejdet. Hvad enten det har været som fortolkere af centrets samlinger til færdige ordbogsopslag, som brevkasse for spørgsmål om sprog eller som foredragsholdere og skribenter i forskellige sammenhænge, har det været en opgave, vi prioriterer.

På Peter Skautrup Centret vil vi gerne kunne tilbyde let og overskuelig adgang til en lang række hjælpemidler til de dialektnysgerrige. Centrets hjemmeside, www.jysk.au.dk, indeholder et væld af informationer om dialekter, især de jyske, i mange forskellige formater: Man kan lytte til dialektprøver fra hele landet, læse om særtegn ved de enkelte dialekter, lære centrets historie, samlinger, forskning og publikationer bedre at kende, læse dialektspørgsmål og svar i sprogbloggen ”På godt jysk”, og høre centrets medarbejdere fortælle om forskellige emner i vores podcast, som produceres af Mette-Marie Møller Svendsen.

2022 har budt på en lang række aktiviteter for centrets medarbejdere, som man også kunne læse i årsberetningen. Se også fx Torben Arboe og Inger Schoonderbeek Hansens artikler for uddybning i dette nummer af *Ord & Sag*.

6. Same procedure as last year? Fremtiden for Jysk Ordbog og Peter Skautrup Centret

Ingen (måske med undtagelse af biskop Henrik Gerner) kunne have forudset, at JO ville blive så omfangsrigt og tidskrævende et projekt, som det er blevet. Over 50 % af materialet er nu færdigredigeret, og der er et godt stykke vej endnu. En ny generation af redaktører er gået i gang med arbejdet, og forhåbentlig vil vi med tiden blive lige så ferme til det avancerede ordbogsarbejde, bl.a. at tolke meddelernes lydskrifter og til at tegne udtalekort, som den ældre generation af redaktører er.

Hvad fremtiden bringer, ved ingen, men Peter Skautrup Centret er med sin bemanning, sine projekter og sine formidlingsopgaver godt rustet til lidt af hvert. Flere spændende projekter venter på at blive realiseret. Fx er digitaliseringen af seddelsamlingen med dertilhørende visning og søgefunktion på nettet noget, som vi arbejder hen imod. Centrets medarbejdere har altså mange gode opgaver at give sig i kast med, som dialektinteresserede vil kunne følge de kommende år. Det bliver spændende at se, hvilke mange projekter vi kan berette om til centrets 100-årsfødselsdag, og vi håber, at I bliver ved med at læse med.

Litteratur

- Arboe, Torben. 1981. Dialektbånd og databehandling. *Ord & Sag* 1: 11-18.
- Feilberg, Henning Frederik. 1886-1893. *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* I. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund & Thieles Bogtrykkeri, III.
- Hansen, Inger Schoonderbeek. 2011. Livslange indsatser – om arbejdet hen imod Jysk Ordbog. I Torben Arboe & Inger Schoonderbeek Hansen (red.) *Jysk, øsmål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen udgivet på Viggo Sørensens 70-års dag den 25. februar 2011*. Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet, 300-316.
- Hansen, Inger Schoonderbeek. 2020. Jysk Ordbog – af hvem, til hvem og hvorfor? I Sandström, Caroline, Forsberg, Ulla-Maija af Hällström-Reijonen, Charlotta Lehtonen, Maria Ruppel, Klaas (red.) *Nordiska studier i lexikografi 15*. Helsingfors: Nordisk forening for leksikografi, 299-316.
- Jysk Ordbog. www.jyskordbog.dk (tilgået 2. december 2022).

- [Lyshøj, Kirsten]. 2014. Vi vil ikke ... DØ! *Ord & Sag* 34: 14-18.
- Rasmussen, Ove. 2002. Jysk Ordbog – en 70-årig med fremtid i. *Ord & Sag* 22: 4-15.
- Ringgaard, Kristian. 1982. Peter Skautrup, 21. januar 1896 – 5. august 1982. AU Universitetshistorie; www.auhist.au.dk/fileadmin/www.auhist.au.dk/filer/Skautrup_nekrolog_01.pdf (tilgået 30. november 2022).
- Skautrup. Peter. 1927-1930, 1979. *Et Hardsysselmål*. København: Th. Linds Efterfølger Lauritz Schmiegelow & Universitets-Jubilæets Danske Samfund.
- Sørensen, Viggo. 2002. Året, der gik – beretning fra institut og ordbog. *Ord & Sag* 22: 2-3.
- Sørensen, Viggo. 2003. Året, der gik – beretning fra institut og ordbog. *Ord & Sag* 23: 2-3.
- Sørensen, Viggo. 2008. Året, der gik – beretning fra institut og ordbog. *Ord & Sag* 28: 2-3.
- Sørensen, Viggo. 2010. Året, der gik – beretning fra institut og ordbog. *Ord & Sag* 30: 2-3.

Note

- 1) Man kan få et indblik i redaktionen i dag via en video på forsiden af vores hjemmeside, produceret under ledelse af Hans Plauborg fra afdelingen Events og Kommunikationsstøtte, Aarhus Universitet: www.jysk.au.dk (tilgået 30. november 2022).